Kodovi neverbalnog komuniciranja

Nevena Stajčić¹

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

doi:10.5937/comman1327063S

Rezime: Jedna od najvažnijih pretpostavki komunikacione kompetentnosti svakog pojedinca jeste i veština neverbalnog komuniciranja. Poznato je da je dobra komunikacija osnov za uspostavljanje odnosa, bilo porodičnih, ljubavnih ili profesionalnih. Značajan deo komunikacije koja se odvija među ljudima je neverbalan. Ljudi, i kada ne govore, ne prestaju da komuniciraju, već konstantno svojim telom šalju informacije o sebi. Ti signali mogu da ukazuju na trenutno emotivno stanje govornika, ali mogu biti i pogrešno shvaćeni. Samim tim, razumevanje neverbalnog komuniciranja može i treba da bude ključno za efektanu komunikaciju. Pravila neverbalnog komuniciranja se neformalno uče kroz socijalizaciju i značajno se razlikuju među kulturama, pa čak i unutar jedne iste kulture. Verbalni kod, korišćen u odgovarajućoj sintaksi, ima denotativno značenje. Ako za vreme verbalnog komuniciranja, čujemo reč koju ne razumemo, možemo je potražiti u rečniku. Za tumačenje neverbalnog komuniciranja rečnik ne postoji. Ako nam se neko približi, dodirne nas, čuti, ili bulji u nas, samo možemo da nagađamo razloge i značenje tih poteza. Neverbalno komuniciranje, koliko god kratko trajalo, neizbežno prethodi verbalnom komuniciranju. Takođe, neverbalni govor može da se prepliće sa verbalnim jezikom tako što ga dopunjuje, akcentuje, zamenjuje, ponavlja ili protivureči. Razumevanje kodova neverbalnog komuniciranja je, stoga, ključan faktor u procesu komunikacije, kako među pripadnicima iste kulture, tako i među pripadnicima različitih kultura, a kao rezultat očekuje se postizanje nameravanih didaktičkih, ekonomskih ili političkih ciljeva. Imajući u vidu da se kodovi neverbalnog komuniciranja prepliću i da mogu da zbune govornike, cilj ovog rada je da pruži sistematizovanu podelu postojećih neverbalnih kodova, kao i da prikaže još jedan, do sada zasebno naveden kod u domaćoj stručnoj literaturi.

Ključne reči: neverbalno komuniciranje, neverbalni kodovi, neverbalno ponašanje

¹ Kontakt sa autorom: nevena.stajcic@yahoo.com.

U poređenju verbalnih i neverbalnih kodova, mnogi lingvisti su zaključili da se verbalni jezik razvio iz svojih nelingvističkih prethodnika. Noam Čomski kaže da je verbalni jezik napredna i rafiniranija forma nasleđenog nelingvističkog (neverbalnog) sistema (Čomski, 1972). Ključna razlika je u tome što se verbalni jezik bazira prvenstveno na simbolima, a neverbalni na signalima. Simbol je proizvoljan i naučen stimulus koji predstavlja nešto drugo. Znak, ili signal je prirodan i sastavni deo onoga što predstavlja. Na primer, kada u daljini čujemo grmljavinu, to nam ukazuje da se bliži oluja. Grmljavina je znak oluje. Ali, grmljavina je i sastavni deo oluje. Znojenje, na primer, ukazuje da je neko me vruće, ali znojenje je sastavni deo osećaja vrućine, kao što „kad se tresemo“ ukazuje na to da nam je hladno. Ljudi ne uče da se znoje ili tresu od hladnoće... Za razliku od signala, simboli nemaju prirodnu vezu sa onim što predstavljaju; stoga predstavljaju proizvoljne apstrakcije i moraju se učiti. Simbol mačke nema nikakve veze sa podmuklom životinjom. Govornici bilo kojeg jezika uče da povezuju simbole i reference.

Stanovište koje polazi od pretpostavke da se ne može ne-komunicirati, celokupno neverbalno ponašanje shvata kao komunikaciju (Patterson, 1983: 37–38). Čovek, čak i kad prestane da govori, i dalje komunicira kroz svoj telesni idiom, odnosno, on ne prestaje da komunicira time što je prestao da govori. Iako je ovo prilično širok pojam komunikacije, neosporno ukazuje na činjenicu da je neverbalno ponašanje stalni izvor potencijalnih poruka. Kada je reč o unilateralnoj semiozi, neverbalno ponašanje je znak – bilo da je reč o pošiljaocu ili primaocu. U prvom slučaju, semioza je opservacija, dijagnoza ili tumačenje. U drugom slučaju, znak je upućen s namerom, ali primalac toga nije svestan, pa je komunikacija neuspešna. Za većinu naučnika, unilateralna semioza uključuje znak, ali ne i komunikaciju (Noth, 1990). Po mišljenju nekih autora, neverbalno ponašanje predstavlja komunikaciju samo onda kada je bilateralno. **Neverbalna komunikacija podrazumeva: 1. društveno zajednički kod², 2. komunikatora/kodera i 3. dekodera** (Wiener et al., 1972: 186). Prema ovoj grupi autora, unilateralna semioza podrazumeva samo neverbalne znake, ali ne i komunikaciju.

Neverbalno komuniciranje ostvaruje dve osnovne funkcije: prenosi indeksnu informaciju i o govorniku i o njegovom raspoloženju, stavovima, mišlje-

² Kod je sistem pravila koji omogućuje razumevanje značenja znakova u jednom znakovnom sistemu, a nastaje kao implicitna ili eksplicitna konvencija, istorijski i društveno determinisan dogovor među ljudima.

njima koje saznaje slušalac, i uspostavlja međusobni odnos. Drugim rečima, neverbalno komuniciranje koristi se da bi se odnos koji komunikator želi sa drugima uspostavio ili, pak, prekinuo. Preko nekih gestova, tona glasa ili grimase, izraza lica, prenosimo sopstvenu nameru da u određenoj situaciji budemo ovakvi ili onakvi, da dominiramo, mirujemo ili da se povlačimo. Zapravo, ovi kodovi više prenose informaciju o odnosu govornika prema nekome nego o samom govorniku (Fiske, 1991).

Postoje različiti prezentativni kodovi vezani za komunikatora, mada se oni uglavnom svode na telesni dodir, gestove, izraze lica i boju glasa. Ovo su najviše istražili Argajl (Argyle, 1972), Bergun i Gerero (Burgoon & Guerrero, 1994) koji su opisali različite kodove, ili načine izražavanja koji se pri tome koriste. Čitava paleta svakodnevnog ponašanja ukazuje na to da ljudi različitih kultura suštinski misle na različite načine i da to izražavaju, ne samo jezikom, već i na brojne neverbalne načine: gestovima, dodirom, poimanjem prostora, poimanjem vremena, fizičkim izgledom, mirisom i mnogim drugim načinima koji se nazivaju kulturnim ponašanjem (Burgoon & Guerrero, 1994). Budući da u našoj stručnoj literaturi postoji nekoliko različitih podela kodova neverbalnog komuniciranja, cilj ovog rada je da pruži sistematizovanu podelu kodova kroz detaljan opis, kao i da navede novi, olfaktorni kod, koji bi trebalo posmatrati kao zaseban kod neverbalnog komuniciranja.

1. Haptički kod ili telesni dodir: dodir, jedan od najprimitivnijih načina na koji prenosimo poruke o našem odnosu prema nekom. Količina i kvalitet telesnog dodira su kulturno kodirani, jer postoje kulture kontaktnog i nekontaktnog tipa. Južnoamerikaci, Južnoevropljani i Arapi predstavljaju prvu grupu, dok bi u drugu grupu spadali Azijati i Amerikanci. Kod većine zapadnih naroda, muškarci se ustežu od bilo kakvog drugog dodira osim stiska ruke. Neki smatraju da će poslati pogrešne poruke o sebi ukoliko pokažu naklonost prema drugom muškarcu, poput zagrljaja, ili poljubca u obraz. Međutim, za Latinoamerikance, Špance, Grke, pa čak i Srbe, sam stisak ruke je bezličan, hladan i distanciran način ponašanja. Kod Latinoamerikanaca se primenjuje pozdrav poznatiji kao „doble abrazo“, pri čemu se dva čoveka zagrlje stavljajući jedan drugom ruku na rame. Japanci, s druge strane, smatraju da je telesni dodir za vreme razgovora neprijatan i da može da ima negativnu konotaciju. Kod Srba, pak, konstanto „lupkanje“ po ramenima, gurkanje, tapšanje po leđima, stiskanje mišice služi poboljšanju i širenju komunikacije.

Važnost dodira kao komunikacionog sredstva je istaknut haptičkim kodom. Iako se u mnogim društvima dodir ne smatra adekvatnim načinom ponašanja, prisutan je, makar i u vrlo ličnim odnosima, gde opet izražava odnose govornika prema ostalim članovima. U studiji Džounsa, Džounsa i Jarbroa o značenju dodira analizira se sedam primarnih oblika dodira kod odraslih osoba: pozitivan efekat, igrački, kontrolisani, ritualni, hibridni, zadati i slučajni (Jones & Yarbrough, 1985). Pozitivan efekat odnosi se na onu vrstu dodira kojim želimo da izazovemo podršku, razumevanje, uključivanje, ljubavni ili seksualni interes. Igrački, kao što su golicanje, lažno rvanje, vezuje se za potrebu da se kroz neku vrstu igre olakša situacija. Kontrolisanim dodiranjem ponašanje se usmerava na zadobijanje nečije pažnje, poput dodira po ramenu. Hibridan dodir predstavlja kombinaciju pozitivnog efekta i ritualnog dodira, kao što je ljubljenje i grljenje pri susretu. Zadati i slučajni dodiri više su kontakti nego stvar komunikacije, kao što su pregled kod doktora, ili dodir prolaznika na ulici ili u prevozu.

2. Proksemički/prostorni kod ili bliskost: odnosi se na način na koji ljudi doživljavaju i koriste prostor. Ljudi imaju dve osnovne prostorne potrebe: ličnu i teritorijalnu. Teritorijalna se grana na primarnu, sekundarnu i javnu. Primarna teritorija predstavlja lično okruženje, stambeni, ili radni prostor određene osobe. Takođe, primarna teritorija se može posmatrati i kao psihološki ili perceptivni prostor – za koji se može reći da je „parče“ prostora koji ljudi nose sa sobom tokom celodnevnih aktivnosti. Sekundarni su razna javna mesta poput ustanova u kojima se radi i škola. Javna teritorija se odnosi na uopštena javna mesta, na kojima osoba nastoji da izbegava kontakt sa nepoznatim osobama.

U kulturi nekih naroda smatra se da se ne može razgovarati na udaljenosti manjoj od pola metra. U Južnoj Americi takva distanca je prevelika i smatra se nepristojnom i hladnom. Japanac ili Amerikanac se, s druge strane, oseća prijatno na ovoj udaljenosti i nastojao da je održi. Amerikancu će biti neprijatno i nastojao da se udaljava, pokušavajući da održi *comfortable talking distance* (distanca potrebna da bi razgovor bio prijatan).

Postoje brojni činioci koji utiču na prostorne potrebe određene osobe: pol, starost, lične osobenosti, fizičke osobenosti, društveni status, kulturne norme i situacione varijable. Imajući u vidu da ljudi iz različitih kulturnih sredina različito reaguju na ulazak u njihov lični prostor i shodno tome reaguju ili distanciranjem, ili bliskošću, što može dovesti do međukulturnih nesporazuma.

Istraživanjem pitanja proksemičkog ponašanja, najviše se bavio Edvard Hol (Hall, 1968), koji je i uveo izraz *proksemija*. Pod tim izrazom on podrazumeva način na koji čovek nesvesno kroji svoj mikroprostor, tj. razdaljinu između ljudi u svakodnevnim situacijama, organizaciju prostora u njegovoj kući, i u planu grad u kojem živi, ili posećuje. Hol se takođe bavio i ljudskom upotrebom prostora kao posebnim vidom kulture, čovekovom percepcijom i korišćenjem prostora, da bi zaključio da se kod proksemije najpre radi o „nesvesnom postavljanju distanci“ (Hall, 1968: 83). Hol je predložio tipologiju prostornog ponašanja na osnovu njegovog prostornog širenja i kulturnog nivoa. Prostorno širenje ima dimenzije: mikroprostora, mezoprostora i makroprostora. Mikroprostor predstavlja neposrednu čovekovu okolinu, tj. njegovu privatnost. Mezoprostor je čovekova šira okolina, dok se makroprostor širi na veće teritorije od naselja, gradova i država.

U okviru kulturne dimenzije, Hol (Hall, 1968) razlikuje infrakulturni, prekulturni i mikrokulturni nivo prostornog ponašanja. Infrakulturno ponašanje utkano je u čovekovo biološkoj prošlosti, i može se nazvati i teritorijalno ponašanje. Prekulturno ponašanje se odnosi na čovekovo čulno percipiranje prostora, a samo na mikrokulturnom nivou ponašanje je određeno kulturnim konvencijama. Hol takođe smatra da je percepcija prostora određena morfološkim i semantičkim kategorijama koje neki jezik koristi za predstavljanje prostora.

3. Neverbalni aspekti govora su *prozodični* kodovi koji utiču na značenje reči i pre svega se odnose na naglasak, ton. Svaka rečenica, u zavisnosti od toga kako je izrečena, koji deo je naglašen i kojim tonom je izgovorena, može izražavati nevericu, oduševljenje, može biti pitanje ili stav. *Paralingvistički* kodovi prenose informaciju o samom govorniku i osim što se odnose na ton, odnose se i na dubinu i jačinu glasa, akcenat, brzinu, poštalice i greške u govoru. Sve to ukazuje na emocionalno stanje govornika, njegov društveni status, način uvažavanja slušaoca... Upravo na osnovu ovih kodova slušalac može da zaključi da li je govornik nervozan, siguran u sebe, iskren ili ciničan. Takođe, ako pažljivo slušamo, na osnovu paralingvističkih kodova možemo odrediti i govornikovo poreklo.

Ćutanje takođe spada u neverbalne aspekte govora. Gudikunst i Hasegava smatraju da je ćutanje nedostatak verbalne komunikacije, ili odsustvo zvuka. (Gudykunst & Hasegawa, 1984: 65). Oni su uporedili ćutanje između Japana-

ca i Amerikanaca i došli do zaključka da se u Americi ćutanje shvata kao pauza, prazan prostor i nedostatak verbalne komunikacije. Dalje, smatraju da, iako je ćutanje prihvatljivo među prijateljima, kada su nepoznati ljudi u pitanju, Amerikanci ćutanje smatraju neprijatnim. U Japanu, s druge strane, ćutanje ili pauze tokom verbalnog komuniciranja imaju određeno značenje i treba ih pažljivo tumačiti. Stilski gledano, Japanci nekad imaju tendenciju da budu indirektni i dvosmisleni, kako bi održali sklad. Ćutanjem se takođe izbegava direktnost, poput otvorenog „ne“ na neko pitanje ili predlog.

Sam čin ćutanja može se dovesti u vezu sa komunikacionim situacijama u kojima postoji nejednaka raspodela snaga učesnika. Drugim rečima, kada govornici svesno prepoznaju razlike u društvenom statusu, svesno koriste pauze, odnosno ćute.

4. Hronemički kod odnosi se na različitu upotrebu vremena kod ljudi. Hronemija ili hronomija predstavlja semiotiku vremena i bavi se vremenskom dimenzijom ljudskog ponašanja. Veoma je bliska proksemiji – semiotici prostora – s tim što prevazilazi granice neverbalne komunikacije jer se nalazi u osnovi drugih procesa semioze. Hronemija se posmatra kao „nauka o ljudskoj temporalnosti u njenom odnosu prema ljudskoj komunikaciji na intrapersonalnom, interpersonalnom i sociokulturnom nivou ontogenetske integracije i interakcije“ (Noth, 1990: 415).

Različite kulture razvile su različite stavove prema vremenu koje se tumači kao hronemični kod. Vreme koje se može meriti preko sata, tzv. objektivno vreme, čini etički okvir hronemičkog istraživanja. Kada se bavi kulturnim osobenostima, tj. arbitrarnim podelama i poimanjem temporalnog kontinuuma, proučavanje vremena postaje erničko. Da vreme govori, kao što to čini i prostor, pokazuje studija Edvarda Hologa „Nemi jezik“ (Hol, 1976). Vreme je element kulture „koji komunicira istom snagom kao i jezik“. Hol je kulturu, pa i vreme podelio u tri kategorije, a to su kasnije usvojili Džouns i Jarbro: *tehničko vreme* – koje ima malo veze sa neverbalnom komunikacijom, *formalno ili tradicionalno vreme* – podela na dane, godine i mesece, i *neformalno vreme* koje zavisi od konteksta komunikacije. Tehničko vreme koje se meri egzaktnim metodama je etičko vreme. Formalno vreme je sistem mera koji važi u datoj kulturi da bi se merilo radno vreme, javni život, a strukturisano je preko kalendara i satova. Neformalno vreme sastoji se od jedinica koje se odnose na hitnost, tačnost i

trajanje i najčešće su izražene priložima za vreme: uskoro, kasnije, dok, kada i uglavnom su individualne. Stoga se ponašanje nekog ko stalno kasni shvata kao pokazivanje nepažnje prema drugima, nedostatak zainteresovanosti, nepoštovanje, dok neko ko ostaje dugo u gostima na taj način neverbalno komunicira svoju neosetljivost ili sebičnost. I formalno i neformalno vreme su pojmovni okviri hronemije.

Samo shvatanje vremena, tačnost u izvršavanju obaveza, dolazak i odlazak na vreme, ima različito značenje u različitim kulturama. U zapadnjačkom poslovnom svetu vreme je novac, tačnost vrlina koja se ceni kao preporuka za zaposlene i jedan je od dokaza nečije odgovornosti i pouzdanosti. U Južnoj Americi je sasvim uobičajeno da se čeka po kancelarijama, a da se pri tom niko ne ljuti niti vređa. Sat na zidu, kažu Hol i Vajt u „Vodiču za ljude od akcije“, u kojem su istraživali probleme međukulturne komunikacije Amerikanaca i drugih naroda može izgledati isti, ali on svakome pokazuje drugu vrstu vremena. (Hall & White, 1976). I kad Južnoamerikanac organizuje sastanak sa više ljudi u isto vreme o različitim stvarima, Amerikanac je ubeđen da je to zato što je on nepoželjan ili da bi se ponizio time što mu se ne ukazuje pažnja. Ukoliko ne shvati da nije reč o ličnom stavu, već o opštem načinu ponašanja, uvređeni Amerikanac neće nikad obaviti posao. Moraće da se pomiri sa činjenicom da tamo posao ne može da se završi brzo, efikasno i sa malo reči. Takođe će morati da provede mnogo vremena u razgovoru koji nema veze sa poslom, jer Južnjaci vole da „začine“ poslovne teme, neobaveznim i kojim tračem. Za njih je sam razgovor način na koji ono što se u američkoj kulturi smatra običnim poslom, u svojoj kulturi napravi društveni događaj. Ovu vrstu ponašanja Amerikanaca, kada je reč o ekspeditivnom obavljanju poslova, mnogi nazivaju „hit and run school of business“ ponašanjem. Uopšte, „brzinski“ dogovor nije primeren Južnjacima (Amerike i Evrope), pa čak ni Srbima. Dok Amerikanci odmah prelaze na glavnu stvar, Srbi će da raspravljaju tačku po tačku, insistiraće na detaljima, i svim mogućim rešenjima.

Sličan kulturni problem javlja se i kod rasporeda vremena. Amerikanac, bez rasporeda, reda vožnje, rokova, prioriteta i svih vrsta tabela i rokovnika, ne može efikasno da radi, ne samo na poslu, nego i uopšte u svim vrstama neformalnih komunikacija. Rokovi ukazuju na prioritete, a prioriteti su znak za relativnu važnost ljudi i procesa koje kontrolišu. Za urađeno, ili neurađeno u određeno vreme, predviđaju se nagrade ili kazne.

Hol smatra da vreme govori više nego reči, što bi trebalo da ilustruje nesumnjivu komunikativnu funkciju vremena. Postavlja se pitanje da li vremen-ske jedinice mogu da budu autonomni znaci. Neki autori smatraju da uprkos Holovom tumačenju vremena kao sistema relativno autonomnih označitelja unutar hronemičkog koda, vreme može da bude sistem distinktivnih, ali ne i autonomno označavajućih jedinica. Vreme je jednodimenzionalna, relativna pojava koja se nikad ne pokazuje izolovano u nekom apsolutnom obliku. Vreme se opaža samo kao manifestacija promene predmeta u prostoru ili ljudi u akciji. Ono se može komunicirati samo preko nekih drugih semiotičkih pojava. Vreme, kao jedan vid semiotičkog objekta, nikad ne može biti samostalan označitelj simbola ili ikone. Ono može da bude samo označeno putem jezika ili likovne predstave, koje mogu biti simbolične (reči za jezik) ili ikonične. Vreme, kako kaže Not (Noth, 1990), ima semiotičke funkcije unutar nekoliko oblasti semioze. To se prvo odnosi na biološko vreme koje se artikuliše preko tzv. psihološkog časovnika. Njegove jedinice su bioritmične faze i hronomalni i metabolički periodi. Imajući u vidu kriterijum arbitrarnosti i kulturne determinante, ovo vreme bi se moglo smatrati presemiotičkim. I ova vrsta vremena može imati psihosemitsku važnost, posebno kada se okolnosti iz spoljašnjeg, društvenog okruženja (stresna situacija) sukobe sa biološkim vremenom. Not (Noth, 1990) takođe ističe da je vreme bitno za jezik i komunikaciju u ravni objekta i na metanivou. U ravni objekta vreme strukturise jezik i komunikaciju. Na metanivou, vreme je predstavljeno sredstvima jezika i teksta. Različiti semiotički kodovi na osobene načine predstavljaju vreme. Gramatičko vreme, morfološka predstava vremena ne postoji u svim jezicima, ali se ono može izraziti leksički drugačije ili drugim sredstvima. Osobena sredstva predstavljanja vremena mogu se naći u pozorišnoj drami (činovi, scene) i filmu (spori ili ubrzani kadrovi, rezovi). U muzičkoj umetnosti temporalna dimenzija se ogleda u tempu i ritmu, dok su u slikarstvu mogućnosti predstavljanja vremena prilično ograničene. Problem vremena je oduvek bio probni kamen za pisce, a u XX veku ima istaknuto mesto u književnosti u kojoj mitološko vreme potiskuje objektivno, istorijsko vreme, jer se radnje i događanja prikazuju kao otelovljenje večnih „prototipova“. Istorijsko vreme pretvara se u bezvremeni svet mita i to se u romanima i poeziji Prusta, Džojlsa. V. Vulf, Eliota, Jejtisa, i drugih modernista, izražava osobenim prosedeom, prostorno, preko specijalizacije. Ili preko toka svesti, uvođenjem unutrašnjeg, subjektivnog vremena.

Not smatra da sve temporalne dimenzije govora i komunikacije pripadaju sinhronim dimenzijama semiotike, i da su promene u vremenu koje podrazumeva ova dimenzija obične pretpostavke komunikacije i da ne utiču na semiotički kod. Samo kad dolazi do promene koda vreme je odlika dijahronijske dimenzije semiotike. Jezička evolucija i stilističke inovacije su primeri iz umetnosti za promenu koda. Hronemički znaci su metaznaci, odnose se na istorijsku dimenziju znaka, a time i na sam kod (Noth, 1990: 415).

5. Kinetičan kod ili mimetičan kod odnosi se na čitavo područje tesnog jezika i gestova. Kinezu, „sistematsko proučavanje tih modelovanih i naučenih aspekata telesnog pokreta za koje se može pokazati da imaju komunikativnu vrednost“, istraživao je Berdvistel (Birdwhistell, 1954), koji je svoju analizu podelio u nekoliko područja: *prekineza* – odnosi se na fiziologiju telesnog pokreta. Tu se izdvajaju najmanje jedinice neverbalnog ponašanja koje imaju različitu vrednost u različitom kontekstu, i određuju se kao *kine*. *Mikrokineza* – grupa kina koje imaju isto društveno značenje (klimanje glavom) određuje se kao *kinema*. Njihovo proučavanje čini mikrokinetički nivo istraživanja. Ono predstavlja kulturno vrednovanje neverbalnog ponašanja, s obzirom na to da je društveno značenje ljudskog ponašanja kulturna varijabla. Kineme dalje formiraju veće grupe (Birdwhistell, 1954).

Berdvistel (Birdwhistell, 1954) je proučavao i značenje telesnog pokreta unutar društvenog konteksta. Uveo je jednu kontekstualnu teoriju *kinetičke semantike*, koja polazi od pretpostavke da kinema nema značenja ukoliko ne postoji određeni kontekst. Drugim rečima, samo društveni kontekst može da odredi da li je stisnuta pesnica znak besa, pozdrava ili jednostavno podražava nečije ponašanje. Berdvistel (Birdwhistell, 1954) smatra da gestovi ne mogu da postoje sami za sebe, već da im je potreban morfološki kontekst kako bi dobili svoj smisao. On je mislio da je nemoguće uspostaviti znakovni repertoar kinetičkih kodova. Međutim, brojna istraživanja u oblasti leksikografije gestovnih amblema ukazuju na nedoslednost ove tvrdnje. Ipak, Berdvistelova istraživanja ukazala su na načine na koje je moguće analizirati kulturno determinisano verbalno ponašanje kao semiotički sistem, čime su podstakla metode istraživanja u oblasti nejezičkih kodova.

Pol, socijalni status i kultura utiču na komunikaciono ponašanje, ali svaki pojedinac ima svoj vlastiti kinetički model. Ljudi koriste telo da bi komuni-

rali osećanja prema drugima. Emocionalno stanje se može otkriti kroz pokrete lica, tela, očiju i kroz gestove. Upravo ova vrsta ponašanja može da nagovesti o nekom pojedincu i njegovom poimanju okoline.

Kinetički kod se, dakle, najčešće odnosi na značenja koja neverbalna komunikacija prenosi preko različitih pokreta. Tu prvenstveno spada izraz lica – koji se odnosi na različite grimase lica kojima se prenose brojne poruke, od namigivanja, dizanja obrva, pućenja usana, mrštenja, što sasvim „rečito“ govori o stavu ličnosti prema nečemu ili nekome. Iako se na prvi pogled čini da su izrazi lica nešto univerzalno što dele svi ljudi, oni su ipak donekle kulturno i prirodno uslovljeni. Pokreti mišića lica kao posledica primarnih emocija kontrolišu nervi lica, a oni opet čine osnovu za grimase. Ova neurološka osnova može se kulturno modifikovati ukoliko preko učenja i iskustva naučimo da kontrolišemo pokrete mišića lica čime oni postaju i individualne i kulturne varijable, koje se mogu menjati, pojačavati, neutralizovati ili maskirati, zavisno od pravila koja postoje u pojedinim kulturama.

Glavne funkcije grimasa, odnosno pokreta pojedinih delova lica su *ekspresivna* (izražavanje emocija), *fatička* i *konativna* (u komunikativnoj ravni). Grimase se mogu javiti istovremeno sa govorom, ali i nezavisno od njega. U svojoj prvobitnoj funkciji, spontani ili namerni facijalni signali su, u stvari, indeksni znaci. Ali iz tih primarnih situacija, grimase se javljaju i kao mimičko ponašanje koje prenosi signale putem imitacije i u tom slučaju grimase su ikonični znaci.

Pogled: jedan od nužnih uslova za neverbalnu komunikaciju je upravo čulo vida. Jedna od važnih poruka koju prenosi u međusobnom dodiru ostvaruje se preko kontakta očima. U odnosu govornik-slušalac, bitno je kako i koliko jedan drugog gledaju u oči. Izbegavanje nečijeg pogleda ili slobodno gledanje u oči govori mnogo o međusobnom odnosu ljudi. To se odnosi i na oćijukanje i (nepriстойno) buljenje u nekog. Kao i kod grimasa, primarne funkcije pogleda su *fatička*, *ekspresivna* i *konativna (apelativna)*. Fatička funkcija odnosi se na uspostavljanje i održavanje kontakta tokom razgovora. Kontakt očima znači želju da se obrati pažnja na početku govora ili da se traži odgovor na kraju, kao reakcija, odnosno fdbek. Ekspresivna funkcija u ponašanju pri gledanju vidljiva je u reakcijama koje se očima mogu izraziti kad se radi o emocijama zadovoljstva, iznenađenja ili besa. Dok pogled kroz ekspresivnu funkciju daje informaciju o onome koji nešto vidi ili posmatra, konativna funkcija dobija na važnosti kada je reč o onome kome je pogled upućen. Pogled može da prenese razne emocije i

stanja poput bliskosti, simpatija, antipatija, neprijateljstva, čežnje. Da nije tako, ne bi se ni popularno govorilo „da pogled može da ubije“ ...

Kao i grimasa, i pogled ima prirodnu i kulturnu osnovu. Vrlo je zanimljivo kako dolazi do kulturnih razlika u ponašanju kad se radi o dužini i učestalosti pogleda. U nekim kulturama uzajamno gledanje je više prihvatljivo ili dozvoljeno, nego u drugim. Te razlike su naročito uočljive u kulturama Istoka i Zapada. Na Zapadu je znak nevaspitanja ako nekog ne gledamo u oči dok se rukujemo ili dok razgovaramo. Može se shvatiti i kao odraz loših manira, nervne nestabilnosti, arogancije, ali i nesigurnosti osobe koja nije u stanju da drugima gleda ravno u oči. Za razliku od Zapada, kod velikog broja naroda Istoka, gledanje u oči znači upravo nešto suprotno, aroganciju i loše manire, dok spušten pogled ukazuje na znak poštovanja prema drugom i skromnosti, što se naročito može primetiti u Japanu.

Položaj, odnosno način na koji sedimo, stojimo, ležimo takođe komunicira određena značenja bliskosti, prijateljstva, neprijateljstva, nadmoći ili inferiornosti. Položaj tela ukazuje i na emocionalna stanja, napetost ili opuštenost. Neki istraživači su na osnovu antropoloških podataka iz raznih kultura razvili čitavu tipologiju položaja tela u kojoj ima preko hiljadu statičkih pozicija: sedenje, stajanje, čučanje, ležanje, klečanje... Međutim, broj društveno dozvoljenih pozicija razlikuje se od kulture do kulture. Za položaj tela tokom razgovora, najviše su se interesovali psihoanalitičari, smatrajući da se na taj način pokazuju simptomi nesvesnih emocionalnih potreba.

Gestovi predstavljaju vrstu telesne komunikacije posredstvom ruku, nogu ili glave. U većini slučajeva vezani su za govor i dopunjuju ga. Za razliku od grimasa, gestovi mogu biti i simbolični, kao kad dva raširena prsta ruke koja oblikuju slovo V simbolišu pobjedu, ili skupljena šaka sa ispruženim palcem na gore simboliše uspeh, ili tri raširena prsta pravoslavlje. Ukoliko gestovi podražavaju neku spoljašnju stvar, onda su ikonični jer se preko njih nešto objašnjava (opsceni znaci poput srednjeg prsta ruke, ili dva prsta ruke koja oblikuju slovo V, s tim što se pokazuju tako da dlan bude okrenut ka onome ko pokazuje), ukazuju na pravac ili oblik (pokreti ruku) ili izražava neka molba, ljutnja, ili protest. Jednu od najuticajnijih klasifikacija koja sadrži pet kategorija neverbalnog ponašanja dali su Ekman i Frizen (Ekman & Friesen, 1969). Te kategorije su: *amblemi*, *ilustratori*, *pokazatelji osećanja*, *regulatori* i *adaptori* (Ekman & Friesen, 1969: 49–98)

1. Amblemi ili znamenja su uglavnom pokreti ruku koji imaju direktan predvod u rečniku. To su konvencionalni, namerni znaci koji su autonomni u odnosu na jezik. Mogu se direktno razumeti, kao što mahanje rukom znači pozdrav, ili prst na ustima označava tišinu. Međutim, kao i sam jezik, gestovni amblemi ograničeni su na posebne kulture, mada se prema mišljenju Dezmonda Morisa (1979), geografska rasprostranjenost gestova ne podudara sa granicama jezika. U svakodnevnom životu, gestovni amblemi mogu da zamenjuju pojedine reči ili rečenice. Pošto se mogu različito koristiti, ne može se govoriti o nekom sistemu. Zavisе od konvencije i ne mogu se posmatrati kao kodovi. Leksikografski pregled porekla gestova u Evropi kao i njihovu distribuciju dao je Dezmond Moris (1979). Neki autori uz učenje jezika i kulture neke zemlje, proučavaju i gestove (Wylie, 1997).

2. Ilustratori su gestovi povezani sa govorom i služe da se ilustruje ono što se govori. Možemo ih zvati i gestikulacija. Ilustratori predstavljaju produžetak reči, kao kada govor prati gestikulacija rukama. Ekman i Frisen (Ekman & Friesen, 1969) razlikuju nekoliko podtipova ilustratora: palice (dirigentske „batons“) – gestovi koji naglašavaju pojedine reči i rečenice, ideografi – gestovi koji nagoveštavaju pravac misli, kinetografi koji slikaju radnje, piktografi – pokazuju predmete, ritmički koji opisuju ritam ili tempo nekog događanja, spacijalni – opisuju prostor i deiktički koji ukazuju na predmete. Za razliku od palica koje mogu da imaju samo ekspresivnu funkciju, svi drugi ilustratori imaju indeksnu ili ikoničnu funkciju na koju se odnose. Semantička veza između jezika i ilustratora može da bude naglašavanje, zamena, dopuna i protivrečenje.

3. Pokazatelji osećanja su neverbalni izrazi emocija i afekata i najčešće se odnose na izraz lica koji nam ukazuje šta neko oseća, preko osmeha, ili mrštenja čela i podizanja obrva.

4. Adaptori ili telesni manipulatori pomažu ličnosti da zadovolji ili ukaže na neke vlastite probleme ili dešavanja, kao što je češanje, kršenje ruku, udaranje olovkom o sto. Takvi činovi podsvesne autokomunikacije tumače se kao adaptivni napor da se zadovolje lične ili telesne potrebe, ili da se srede emocije. Obično se na ovaj način ne prenosi toliko poruka, koliko se daje informacija o samoj ličnosti.

5. Regulatori su gestovi vezani za govor koji regulišu govornu interakciju između govornika i slušaoca. Njihova funkcija je najpre fatička. Regulatori pomažu da se pokrene, održi, strukturiše i završi međuodnos preko naznaka koje

ukazuju na različite faze odnosa, na razne naznake koje nam pomažu da odnos funkcionise nesmetano. Sam pravac i držanje tela, gestovi glavom na taj način ukazuju na govornikovu želju za odobravanjem ili nagoveštavaju da govornik želi da započne komunikaciju.

Umetnost govorenja, koja je podrazumevala i govor i gestove i koja je bila konstitutivni deo antičke retorike, zvala se *pronuntiatio*. O tome je pisao Kvintijan u „De institutione oratoria“, gde je retorsku veštinu gestova nazvao kironomija, ili nauka o gestovima. U Renesansi se ova nauka zvala korologija i neke studije iz tog vremena sadrže čitave rečnike ilustrativnih i amblemskih gestova (pretnja, očajanje, molba), što ukazuje na visok stepen kodifikacije u retorskim gestikulacijama.

Dezmond Moris je u čuvenoj studiji „Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje“ (1979) doprineo rasvetljavanju odnosa između kulture, komunikacije i neverbalnog ponašanja, detaljno analizirajući gestove koje je definisao kao *radnje kojima se daje neki uočljivi, fizički znak onome ko posmatra*. Gestovi koji prate govor mogu se posmatrati kao deo fizičke sintakse govora. To znači da gestovi i govor imaju neke zajedničke odlike, pa se u tom smislu gestovi mogu podeliti na one sa pokretima ruku koji se javljaju tokom govora i na ritualizovane gestove kao što je pozdrav. Kao znaci i signali, određeni gestovi imaju status javnih ritualnih akata – pozdravljanje, mahanje, gestovi s prstima... Neki istraživači smatraju da su gestovi rukama bili evolucioni prethodnici prave sintakse. Posebno se *vokalni gestovi* smatraju mogućom kopčom u filogenetskom razvoju od gesta do jezika.

Gest je način uspostavljanja komunikacije i da bi pokret bio i gest, on mora da prenosi neku poruku ili informaciju. Telesni gestovi, o kojima govori Moris, mogu biti primarni/namerni i slučajni. Namerni gestovi su kada nekome namignemo okom ili pripretime prstom, dok su slučajni oni o kojima ne razmišljamo kao što su kijanje, češanje, zevanje i sl. Slučajni gestovi takođe mogu nešto da poruče o nama, kao npr. da imamo kijavicu, da nam je dosadno, itd. Ono što Moris podvlači kod gestova nije namera onoga ko gestikuliše, već recepcija tog gesta kod drugog, značenje koje on izvlači iz nečijeg gesta, bez obzira na to da li je on nameran ili slučajan. Stoga, Moris, gest u najširem značenju, određuje kao „zapaženu radnju“ (Moris, 1979: 24).

Primarne, odnosno namerne gestove, Moris je podelio na šest kategorija.

1. Izražajni gestovi su vrsta bioloških gestova i od velikog su značaja u svakodnevnim ljudskim odnosima. Tu spadaju sve vrste facijalnih znakova, ali i pokreti koji se stvaraju pomoću ostalih delova tela, naročito ruku. Te manuelne gestikulacije Moris određuje nezavisno od gesta kao manuelnu radnju koju čovek čini nesvesno da bi potvrdio ili naglasio nešto o čemu govori u verbalnoj komunikaciji sa drugima. Ovi prirodni gestovi najčešće su spontani, više slučajni nego namerni, i ovde ne postoji mehanička funkcija gesta, već samo „signaliranje“. To je svet osmeha i podrugljivih grimasa, sleganja ramenima i durenja, smeha i trzanja, crvenila i bledila, mahanja i klimanja, naklona i buljenja, mrštenja i gundanja. Ovi gestovi zajednički su svim ljudima, bez obzira na to što se razlikuju u nekim pojedinostima, i to zahvaljujući različitim kulturnim uticajima u kojima su neki gestovi manje ili više sputani, u zavisnosti od društvenih normi.

2. Mimički gestovi predstavljaju vrstu pokreta kojima se neko ili nešto podražava. Pomoću njih preslikavamo nešto što želimo da opišemo i otuda se oni lako razumeju među ljudima iz različitih kultura. Moris razlikuje četiri vrste mimičkih gestova.

- Društvena mimikrija odnosi se na masku koju stavljamo na lice u društvu da bismo prikrili naša prava osećanja. Pravimo se da smo veseli kada to zapravo nismo. Moris razlikuje društvenu mimikriju od *društvene uloge* kojom obmanjujemo ne samo druge, već i same sebe.
- Teatralna mimikrija odnosi se na simulaciju određenih osećanja sa ciljem zabave, tačnije odnosi se na svet glumaca.
- Parcijalna mimikrija odnosi se na podražavanje nečega što onaj koji podražava ne može da bude, kao kad šakom podražavamo pištolj, rukama let krila, ili obrise nekog oblika, tela...
- Vakuumska mimikrija predstavlja radnju koja se vrši u odsustvu predmeta na koji se odnosi. Ako je čovek gladan ili žedan, rukom će pokazivati da želi da jede ili pije.

Sve ove mimikrije teže ka realnosti i univerzalne su, zajedničke svim narodima. Stoga se i bitno razlikuju od sledećih tipova gestova koji se vezuju za pojedine kulture i narode.

3. Šematski gestovi odnose se na podražavanja koja skraćuju ili sažimaju. Za razliku od ostalih gestova koji žele da budu realistični, šematski izdvajaju samo jednu crtu onoga što opisuju u cilju veće efikasnosti i brzine. Upravo zbog svoje stilizovanosti i jednostavnosti, ovi gestovi su najčešće lokalnog karaktera. Moris

ovde navodi specifične načine na koje neki narodi prikazuju konja, zeca ili bika, pri čemu neki pokreti mogu biti sasvim nerazumljivi van jednog kulturnog kruga, dok neki već imaju opštije značenje kao što dva prsta na glavi predstavljaju znak za bika.

4. Simbolički gestovi imaju apstraktan kvalitet i ne odnose se na neki određeni predmet u stvarnosti. Tiču se apstraktnih pojmova, kao kad, npr. glupost pokazujemo tako što okrećemo kažiprst na slepoočnici, ili nevericu time što prstom povučemo donji kapak. Međutim, glupost se može prikazivati i na neki drugi način – lupkanjem po čelu, ili temenu. Povlačenje donjeg kapka kod različitih naroda može da znači različite stvari: opreznost, odobravanje, tajanstvenost... Samo čulo vida ima simboličko značenje, dok njegova sadržina može da bude različita. Jedno isto značenje se može prikazati na različite načine, kao što se i više značenja može prikazati istom radnjom. Simbolički gestovi su specifični za određenu kulturu i samim tim konvencionalizovani, što znači da ih moramo naučiti kako bismo ih razumeli.

5. Tehnički gestovi su gestovi kojima se služe stručnjaci u pojedinim zanimanjima, ili ljudi koji pripadaju određenim profesionalnim sredinama. Otuda su razumljivi samo njima i nemaju smisla za ljude van tog polja. Tehnički gestovi se najviše primenjuju u situacijama u kojima verbalni kontakt nije moguć, kao što je slučaj među članovima televizijskog studija, ronocima, vatrogascima, krupijeima, prilikom aerodromske signalizacije na pisti, itd.

6. Šifrovani gestovi su formalni znaci koji su uzajamno povezani i čine sistem koji predstavlja određeni kod ili jezik. Za razliku od tehničkih gestova, oni su čvrsto povezani i mogu da funkcionišu isključivo u sistemu. Najvažniji sistemi tog tipa su jezik gluvonemih i mornarski semaforški jezik. Moraju se učiti kao svako pismo i nemaju gotovo nikakve veze sa jezikom gestova koji koristimo u svakodnevnom životu.

Dezmond Moris (1979) je, analizirajući gestove u svim varijantama i upotreabama, naglasio da je zadatak gestova da šalju signale, zbog čega oni moraju, pre svega, da budu očigledni onima kojima su upućeni. Njihov oblik treba da bude tipičan da ne bi došlo do odstupanja i da se ne bi mešali s nekim drugim. I pored toga što mogu imati simbolično značenje, njihova poruka mora uvek biti jasna i jednosmislena kako bi bila pravilno shvaćena. Oni najčešće predstavljaju društvenu konvenciju i prenose se u okviru određene tradicije i kulture, zbog čega je, ukoliko se ne radi o izražajnim, veoma malo gestova koji imaju univerzalno značenje.

6. Fizički izgled i oblačenje – često možemo da identifikujemo kulturu iz koje neko dolazi, i to na osnovu fizičkog izgleda i načina oblačenja. Pre nego što uđemo u komunikaciju sa nekim, prvo primetimo fizički izgled i način oblačenja. U nekim kulturama, ljudi namerno manipulišu svojim fizičkim izgledom kako bi prikazali sopstveni identitet. Takođe, u određenim kulturama, fizički izgled osobe i odeća komuniciraju njen ili njegov socijalni status, godine, pripadnost određenoj supkulturnoj grupi. Poklonici pank i metal muzike potpuno se drugačije oblače od poklonika turbo-folka. Ljudi su skloni tome da kroz odeću iskazuju različitost, unikatnost. Primer toga su boemski stil oblačenja umetnika koji je uvek bio indikator njihovog životnog stila, ili sve popularniji hipsterski stil, koji takođe komunicira nečiji stav o umetnosti i društvu, uopšte.

U svakoj kulturi, muškarci i žene se drugačije oblače, a u mnogim kulturama razlike počinju od samog rođenja. Na primer, u većini evropskih zemalja, dečaci se oblače u plavo, a devojčice u roze. U Masai plemenu u Keniji, razlika između devojčica i žena se komunicira preko telesnih artefakata. Prema Vandeheju, Burgeru i Krugeru, žene iz Masai plemena nose specifične ogrlice i minđuše kako bi naznačile svoj bračni status (Buerger, Krueger & Vandehey, 1996). Ukoliko bi muž video svoju ženu bez minđuša i ogrlice, mogao bi fizički da je kazni. Muškarci u Masai plemenu nose minđuše i prstenove oko ruku kojima komuniciraju socijalni status. Specifične minđuše prave razliku između starijih muškaraca i muškaraca ratnika. Nekim drugim ukrasima na telu se komunicira da li su pripadnici plemena, bilo muškarci, ili žene, kastrirani, ili ne.

U većini islamskih zemalja, žene se lako prepoznaju po turbanima, zabrađenim glavama, koji su važni simboli religioznosti i vere kod muslimana. Pripadnici kultura sa Zapada, marama preko lica često percipiraju kao znak potčinjenosti žena muževima. U Turskoj, pak, mlade muslimanke veruju da marama, i sve vrste poveza preko glave služe kao obrana od pogleda muškaraca i simbol ženine odanosti Bogu, pre nego svojim muževima i očevima. U većini zemalja na Srednjem istoku, poput Saudijske Arabije, zakonom je propisano da se žene oblače konzervativno i da pokrivaju kosu u javnosti. Iako žene ne moraju da nose tradicionalni *abaya* (crni ogrtač) preko odeće, očekuje se da nose tunike do kolena preko odeće i da obavezno prekriju kosu. Takođe treba da izbegavaju napadnu šminku u prisustvu muškaraca. Drugim rečima, sve ovo se radi kako bi se izbeglo izazivanje seksualnog uzbudjenja kod muškaraca. Muškarci mogu da nose ili tuniku preko odeće, ili zapadnjačku odeću, ali ne smeju da nose

bermude ili otkopčane majice. Takođe, muškarcima nije dozvoljeno da imaju dugačku kosu.

U Indiji, poslovni muškarci nose *dhoti* – bela tkanina koja se obmota oko donjeg dela tela, a umesto majica nose se dugačke bluze. Žene u Indiji nose *sari* i bluzu. *Sari* je lagana, dugačka tkanina koja se nosi tako što jedan deo formira suknju, a drugim delom se pokriju glava i ramena. Nije prihvatljivo da se ženama vide noge od kolena na gore, kao ni gola leđa. Nošenje odeće koja u bilo kojem slučaju otkriva previše „kože“ nije prihvatljivo jer može da konotira „raspuštenu ženu“.

U Japanu, *kimono* predstavlja tradicionalnu nošnju, kako za muškarce, tako i za žene. Tradicionalno se nosi sa širokim pojasom, zvanim *obi*. Sam izgled kimona varira shodno polu, godinama, bračnom statusu, godišnjem dobu, i povodu. U davnoj prošlosti, nije postojala razlika između muških i ženskih kimona. Danas postoji nekoliko tipova kimona koje nose muškarci, žene i deca. Muškarci uglavnom nose kimona u plavoj, crnoj, braon, sivoj ili beloj boji. Ženska kimona su veoma detaljna i variraju u stilu i dizajnu. Tkanina, kroj, boja, dužina rukava i sami detalji obija variraju prema ženinim godinama, socijalnom statusu, bračnom statusu i godišnjem dobu. Preko letnjih meseci žene nose *yukatas* – lagana pamučna kimona. U velikom broju hotela u Japanu, gosti dobijaju yukatas koje mogu da nose u svojim sobama. U Japanu, 15. novembra svake godine, poznatijem kao „7-5-3 dan“, dečaci stari tri ili pet godina i devojčice stare tri ili sedam godina oblače kimona kako bi se molili u hramu.³

7. Olfaktorni kod – Spoljni svet saznajemo putem različitih čula. Olfaktorni sistem ima značajnu regulatornu, a pre svega alarmnu funkciju. Ova funkcija ispoljava se kroz sposobnost da se namirišu ugrožavajući stimulusi kao što su, recimo, dim ili pokvarena hrana u veoma malim koncentracijama i to pre nego što njihovi nosioci mogu da se vizuelno opaze. Direktna i kompleksna veza olfaktornog senzornog sistema sa supkortikalnim limbičkim strukturama (amigdale, septum, hipokampus, hipotalamus) dodatno povećava verovatnoću nesvesnih, tj. refleksnih alimentarnih refleksa pri pojavi opasnih (povređujućih, otrovnih) objekata, ali i pozitivnih emocionalnih reakcija, kao što je seksualno uzbuđenje pri pojavi seksualno atraktivnih odoranata (Marković, 2008: 22)

³ Festival „7-5-3“ predstavlja proslavu rasta i zdravlja deteta. Devojčice slave treći i sedmi rođendan, a dečaci treći i peti rođendan. Dečaci i devojčice nose *haori* i *hakamu*. Hakama se nosi preko kimona, tako što se zaveže oko struka i pada do gležnjeva. Postoje dva tipa hakame: one koje liče na pantalone, i one koje su u obliku suknje. Haori je sličan jakni i nosi se preko kimona. Tradicionalno, deca su obavezna da za ovaj dan nose i haori i hakamu.

Istraživanja pokazuju da olfaktorna sposobnost ima prilično jak uticaj na socijalnu interakciju. Veliki procenat odraslih ljudi svestan je mirisa u svom okruženju. Olfaktorni sistem igra važnu ulogu u sklapanju i održavanju socijalnih veza. Većina kultura dodeljuje značenje mirisima što se često odnosi na ljude koji te mirise „nose“. Ovo je evidentno u odnosu između članova suprotnog pola. Iako je poznato da mirisi igraju ključnu ulogu u procesu parenja kod mnogih životinja, mirisi takođe igraju bitnu ulogu u povezivanju ljudi, a postoje empirijski dokazi da mirisi ubrzavaju pubertet, pomeraju menstrualne cikluse i utiču na seksualnu orijentaciju.

Mirisi takođe pomažu pri identifikovanju članova porodice, unapređuju vezu između roditelja i dece i utiču na izbor partnera. U nekim kulturama miris zauzima bitno mesto u određivanju samog identiteta pojedinaca. Na primer, među pripadnicima Bororo plemena u Brazilu, lični miris predstavlja životnu snagu pojedinca, dok nečiji dah predstavlja stanje duše. U pojedinim kulturama je mešanje mirisa pojedinaca strogo propisano, pa je tako pripadnicima pojedinih plemena među amazonskim Desanama, za koje se smatra da dele sličan miris, brak dozvoljen samo onima koji imaju različite mirise, tj. pripadnicima različitih plemena. Slično, pripadnici Negrito plemena, na Malajskom polustrvu, zabranjuju seksualne odnose među nosiocima istih telesnih mirisa. Oni veruju da mešanje istih mirisa vodi ka bolesti među parovima, pa i kod dece koju začnu (Fox, 2004).

Kol i Franker navode da, iako se od kulture do kulture razlikuju preferencije kada su mirisi u pitanju, postoje univerzalna opredeljenja za određene mirise koji možda imaju korene u samoj biologiji i evoluciji (Francoeur & Kohl, 2002: 342). Na primer, najfiniji parfemi na svetu sadrže olfaktorne tragove urina. Naučnici tvrde da ovi mirisi funkcionišu kao seksualni omamljivači. Poznato nam je, da se feromoni iz tela izbacuju kroz urin. Ovi mirisi nesvesno mogu da stimulišu najdublje delove našeg mozga. Osim što deluje kao seksualni omamljivač, miris se takođe koristi za markiranje distinkcija socijalnih klasa. Dalje, idiomatski izrazi često koriste termine u vezi sa mirisom kako bi iskazali antagonizam ili gađenje prema drugome. Ljudi često za osobe koje im se ne dopadaju kažu „smrad“ ili „smrdljivko“. Kada nam je neko sumnjiv obično kažemo da „nit' smrdi, nit' miriše“. Neiskreni političari mogu da „smrde na laž“.

Miris se često koristi da kategoriše grupe ljudi po statusu, moći i moralnim osnovama. Mirisi, sami po sebi nisu moralni ili nemoralni, ali osobine ili misli

koje se pripisuju određenim mirisima su te koje im daju moralni značaj. Miris jedne osobe nije individualna emisija i moralni iskaz, već i socijalni atribut, značajan naročito za članove subordinatne grupe, koji su često etiketirani kao „smrdljivci“. Takve etikete često podstiču rasističke, etničke i religijske predrasude i mržnju. Potčinjenim i mikrokulturnim grupama se često pripisuju negativne olfaktorne karakteristike. Zapravo, neprijatni mirisi su jedan od kriterijuma po kojem se identifikuju određene socijalne klase ili rase. Mnoge kulture uvode norme za prihvatljive i neprihvatljive mirise ljudskog tela. Kada individualci ili grupe ljudi ne uspeju da se prilagode u sferi prihvatljivosti, njihov miris šalje signale da „nešto nije u redu“ sa njima, bilo fizički ili mentalno. Kol i Frankoer (Kohl & Francoeur, 2002) navode da američka puritanska tradicija *cleanliness is next to godliness* (čistoća je jednaka pobožnosti) može da objasni opsesiju Amerikanaca dezodoransima, parfemima, sapunima i šamponima. Muslimani veruju da su čistoća tela i čistoća duše povezani. Pranje je obavezno pre i posle svakog jela. Kuran nalaže da pre svake od pet dnevnih molitvi treba oprati šake, ruke i stopala.

Socijalne razlike koje se prave na osnovu mirisa su kulturni proizvod obrazovanja, religije, vaspitanja i socijalnog pritiska od vršnjaka. Štaviše, takve razlike potpomažu socijalne barijere između grupa, toliko da mogu da opravdaju dominantnost jedne grupe nad drugom. U srednjem veku, bogati slojevi kupovali su i koristili velike količine parfema kako bi umanjili miris nižih klasa. Nemački i engleski vojnici su tvrdili da su za vreme Prvog i Drugog svetskog rata mogli da identifikuju neprijatelja po mirisu. Slične tvrdnje iznele su američke i vijetnamske trupe. Duboko uvreženo mišljenje da crnci „smrde“ datira iz vremena Tomasa Džefersona koji je o „neprijatnom mirisu crnaca“ govorio kao o krajnjem dokazu nemogućnosti udruživanja bele i crne rase. Dakle, ako čovek svojim gestovima, izgledom i načinom oblačenja prenosi informaciju o svojoj pripadnosti, sklonostima u društvu, seksualnoj orijentaciji, isto tako i telesnim mirisom šalje poruke o sebi. Upravo te poruke, u zavisnosti od načina na koji ih primalac percipira, mogu znatno da utiču na dalji tok ili prekid komunikacije, pa samim tim i na odnos između komunikatora.

8. Artefaktni kod se takođe može svrstati u okvir neverbalnog komuniciranja. Ovaj kod služi kao sredstvo koje utiče tokom komunikacije koja se prenosi nekim drugim kodom. Odnosi se na predmete koje posedujemo i na način na koji ukrašavamo sebe i svoj prostor u kojem živimo i/ili radimo. Ovi kodovi

mogu da pomognu u nametanju određene vrste komunikacije: fiksirane osobine predmeta oko nas kao što su prostor, veličina, ili polufiksirane kao svetlo, boje i nameštaj. Dinamičke osobenosti predmeta takođe mogu da prenose poruku: cveće, bombonjere, otvorena flaša vina i sveće na stolu, prigušeno svetlo, slike na zidovima, tepisi u sobama... Artefakti, odnosno predmeti predstavljaju naše produžetke preko kojih želimo nešto da komuniciramo. Stvari koje nas okružuju odraz su našeg stila, ukusa i osobenosti, ali i statusa. Elementi naše sredine prenose poruke o nama i diktiraju prirodu komunikacije koja će se odigrati. Artefakti su odgovorni za definisanje komunikacionog konteksta i pomažu u određivanju načina na koji svi drugi neverbalni kodovi treba da se tumače (Burgoon, 1994: 199).

Zaključak

Iako se neverbalno komuniciranje ne može u potpunosti odvojiti od verbalnog komuniciranja, ne sme se zanemariti činjenica da ono čini veliki postotak celokupnog komunikacionog procesa koji se odvija među ljudima. Iz opisanog se može videti da je sistematizovana podela i samo razumevanje kodova važno kako bi se bliže odredile vrste signala koje čovek šalje kroz neverbalne poruke. Neverbalni kodovi uglavnom ne deluju izolovano, već u kombinaciji kako bi proizveli razne funkcije komunikacije, poput stvaranja i obrada poruka, stvaranja utiska, obmanjivanja, ekspresivne komunikacije, interaktivne komunikacije i društvenog uticaja. Neki od kinetičkih kodova neverbalnog komuniciranja, poput gestova se mogu učiniti univerzalnim, međutim, veliki deo našeg neverbalnog ponašanja je naučen i shodno tome kulturološki jedinstven. Imajući u vidu da ljudi različitih kultura misle i ponašaju se različito, i da to svakodnevno iskazuju ne samo jezikom, već i brojnim neverbalnim porukama koje šalju, jasno je da se te poruke javljaju kao moćan deo komunikativnog procesa. Budući da se neverbalne poruke dobrim delom nalaze u sferi nesvesnog ljudskog ponašanja i da tu obuhvataju širok dijapazon izraza, one omogućavaju saznanja, ne samo o subjektima komunikacionog procesa, već i o vrsti odnosa u kojem se nalaze.

Literatura

- Argyle, M. (1972). Non-verbal Communication in Human Social Interaction. In Hinde, R. A. (ed.), *Non-verbal Communication*. Oxford: Cambridge University Press, pp. 243–269.
- Birdwhistell, R. I (1954). *Introduction to Kinesics*. Louisville: University of Louisville Press.
- Burgoon, L. K. & Guerrero, L. (1994). Non-verbal Communication. In Burgoon, M., Hunsaker, F.G. & E.G. Dawson *Human Communication*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Čomski, N. (1972). *Gramatika i um*. Beograd: Nolit.
- Eko, U. (1973). *Kultura, informacija, komunikacija*. Beograd: Nolit.
- Ekman P. & Friesen W. (1969). The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage and Coding. *Semiotica*, 1(1), 49–98.
- Fiske, J. (1991). *Introduction to Communication Studies*. New York: Routledge.
- Fox, K. (2004). *Watching the English: The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder & Stoughton.
- Gudykunst, G. & Hasegawa, K. (1984). *Cross-cultural Encounters*. Japan: Kinseido.
- Hol, E. (1976). Nemi jezik. Beograd: XX vek.
- Hall, E. T. (1968). Proxemics. *Current Anthropology*, 9(2-3), 83–108.
- Hall, E.T. & White, W. F. (1976). Intercultural Communication: A Guide to Men of Action. *Human Organization*, 19, 5–12.
- Jones, S. E. & Yarbrough, E. (1985). A Naturalistic Study of the Meaning of Touch. *Communication Monographs*, 52(1), 19–56.
- Kohl, J. V. & Francoeur, R. T. (2002). *The Scent Of Eros: Mysteries Of Odor In Human Sexuality*. Lincoln, NE: iUniverse.

- Lawless, H. & Engen, T. (1977). Association to Odors, Interference, Memories, and Verbal Labeling. *Journal of Experimental Psychology, Human Learning & Memory*, 3, 52–59.
- Marković, S. (2008). Struktura olfaktornog doživljaja. *Psihologija*, 41 (1), 21–34.
- Moris, D. (1979). *Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje*. Beograd: Jugoslavija.
- Noth, W. (1990). *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Osgood, C., May, W. & Miron, M. (1975). *Cross-cultural Universals of Affective Meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Patterson, M. (1983). *Nonverbal Behavior*. New York: Springer.
- Radojković, M. & Miletić M. (2006). *Komuniciranje mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos.
- Vandehey, K., Buerger, C. & Krueger, K. (1996). *Traditional Aspects and Struggles of the Masai Culture*. Guilford: Dushkin.
- Wiener, M. et al. (1972). Nonverbal Behavior and Nonverbal Communication. *Psychological Review*, 79(3), 185–214.
- Wylie, L W. (1997). *Beaux Gestes: A guide to French Body Talk*. Cambridge, Mass.: Undergraduate Press.

CODES OF NONVERBAL BEHAVIOUR

Summary: Verbal communication skills are one of the most important prerequisites for communication competence of each individual. It is well known that good communication is the foundation of any successful relationship, whether familial, romantic or professional. A significant part of the communication that takes place between people is nonverbal. Even when people stop speaking, they do not cease to communicate, because their bodies are constantly sending information about themselves. These signals may indicate the current emotional state of the speaker, but they can be misunderstood. Therefore, understanding nonverbal communication can and should be a key to effective communication. The rules of nonverbal communication are acquired through socialization and vary significantly between cultures, and even within the same culture. Verbal code, used in the appropriate syntax, has a denotative meaning. If during verbal communication, we hear a word we do not understand, we can look it up in the dictionary. For interpreting nonverbal communication, vocabulary does not exist. If someone approaches, touches us, is being quiet, or is staring at us, we can only guess the reasons and significance of these moves. Nonverbal communication, no matter how short it lasts, is inevitably accompanied by verbal communication. Nonverbal language can be intertwined with verbal language and may complement it, accent, substitute, repeat or even contradict it. Understanding of nonverbal communication codes is, therefore, a key factor in the process of communication, both among members of the same culture, and between members of different cultures, and as a result it is expected to achieve intentional didactic, economic or political goals. Bearing in mind that codes of nonverbal communication overlap and can confuse the communicators, the aim of this paper is to provide a systematic division of the existing non-verbal codes.

Key words: nonverbal communication, nonverbal codes, nonverbal behaviour